

‘मातृत्व’ कथामा समाख्यानात्मक सङ्केन्द्रण

गोविन्दप्रसाद लुइटेल

सार

‘मातृत्व’ कथाको समाख्यानात्मक सङ्केन्द्रण अध्ययनमा केन्द्रित यस लेखमा मुख्य रूपमा उक्त कथाका सङ्केन्द्रक, सङ्केन्द्रित विषय एवम् सङ्केन्द्रित विचारको मूल्याङ्कन गरिएको छ। समाख्यानात्मक सङ्केन्द्रण आख्यानबाट अभिमुख सूचनालाई समाख्याता वा पात्रको संज्ञानबाट प्रस्तुत गर्ने विशिष्ट व्यवस्था हो। यस लेखमा समाख्यानात्मक सङ्केन्द्रणको यही सैद्धान्तिक मान्यताका आधारमा ‘मातृत्व’ कथामा पाइने सङ्केन्द्रण व्यवस्थाको विश्लेषण गरिएको छ। यसका लागि प्राथमिक सामग्री छनौट गर्दा सोद्देश्य नमुना पद्धतिको प्रयोग गरिएको छ। पाठविश्लेषणमा आधारित भई शब्द र वाक्यको विश्लेषण गरी अर्थनिर्धारण गरिएकाले सामग्री विश्लेषणमा गुणात्मक अध्ययन पद्धतिको अवलम्बन गरिएको छ भने सैद्धान्तिक ढाँचामा समाख्यानात्मक सङ्केन्द्रणको सैद्धान्तिक स्वरूपको उपयोग गरिएको छ। विश्लेषणको ढाँचाअन्तर्गत समाख्यानात्मक सङ्केन्द्रणसँग सम्बद्ध अवधारणा र त्यसका सूचकको निर्माण गरी त्यसकै आधारमा सामग्री विश्लेषण गरिएको छ। यस लेखमा सङ्केन्द्रणको अध्ययन गर्दा यसमा सङ्केन्द्रक, सङ्केन्द्रित विषय एवम् सङ्केन्द्रित विचार आदि पक्षको अन्तःसम्बन्धबाट निर्मित सङ्केन्द्रण व्यवस्था र त्यसको कलापक्षको पनि निरूपण गरिएको छ। यस अध्ययनमा पात्र सङ्केन्द्रक भोक्ता ‘म’ पात्रको संज्ञान वा अनुभवका आधारमा समाख्यानात्मक सूचनालाई व्यवस्थित एवम् विश्वसनीय ढङ्गबाट पाठकका मस्तिष्कसम्म सार्ने प्रविधिको प्रयोग भएकाले प्रस्तुत कथामा सौन्दर्यको उपस्थापन हुनुका साथै सङ्केन्द्रणको समुचित प्रयोग भएको छ भन्ने कुरालाई निष्कर्षका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ।

शब्दकुञ्जी : दृष्टिविन्दु, सङ्केन्द्रक, सङ्केन्द्रित विचार, सङ्केन्द्रित विषय, समाख्याता।

१. विषयपरिचय

‘मातृत्व’ भागीरथी श्रेष्ठ (२००५) द्वारा रचित नारीसंवेदनाको चित्रण गरिएको कथा हो। उनका कथामा समकालीन वस्तुयथार्थको अभिव्यक्ति पाइन्छ। समग्र नारीजातिका व्यक्तिगत तथा सामाजिक समस्यालाई कथ्य विषय बनाइएका उनका कथाहरू नारीपात्रप्रधान छन्। उनका कथामा सामाजिक-पारिवारिक अन्तर्द्वन्द्व र त्यसको परिणतिको आकर्षक चित्रण पाइन्छ। प्रेम तथा यौनाचार, कुण्ठा, विषाद, नैराश्य तथा विसङ्गतिबोधको कथात्मक अभिव्यक्तिमा पनि उनको दखल देखिन्छ। जीवनको अन्तर्यथार्थको सूक्ष्म चित्रण र मार्मिक अभिव्यक्तिका कारण

उनका कथाहरू कलामूल्यले युक्त छन्। एकल नारीहरूका समस्याको उद्घाटन तथा उनीहरूको सङ्घर्षशील जीवन भोगाइसँगै पितृसत्ताका विरुद्धको मौन विद्रोहका माध्यमबाट उनका कथामा युगीन चेतनाको अभिव्यक्ति भएको छ। उनका हालसम्म क्रमशः (२०४३), *मोहदंश* (२०४४), *विभ्रम* (२०५०), *रङ्गीन पोखरी* (२०५०), *भूमिगत* (२०६२) र *रातो गुलाफ* (२०६६) कथासङ्ग्रह प्रकाशित छन्। ‘मातृत्व’ भागीरथी श्रेष्ठको पहिलो कथासङ्ग्रह क्रमशः (२०४३) मा सङ्गृहीत नारीप्रधान कथा हो। यस कथामा एकल महिलाको सङ्घर्षशील जीवन भोगाइ, पात्रको द्रन्द्वाग्रस्त मनस्थिति एवम् नारीमा जैविक रूपमा रहने मातृत्वभावको चित्रण गरिएको छ।

‘मातृत्व’ कथालाई विभिन्न आयामबाट विश्लेषण गर्न सकिन्छ । यसको विश्लेषण विभिन्न आधारबाट गरिएको पनि छ तर समाख्यानशास्त्रीय कोणबाट भने यस कथाको अध्ययन अहिलेसम्म हुन सकेको छैन । यही नै यस कथासम्बन्धी अध्ययनको अन्तराल हो । यस सन्दर्भमा प्रस्तुत कथाको समाख्यान केकस्तो छ भन्ने प्राज्ञिक जिज्ञासा स्वतः उठ्छ र यही प्राज्ञिक जिज्ञासा नै यस अध्ययनको मुख्य समस्या हो । अतः यस आलेखमा प्रस्तुत कथाको विश्लेषण समाख्यानशास्त्रान्तर्गत सङ्केन्द्रणका कोणबाट गरिएको छ । समाख्यानात्मक सङ्केन्द्रणमा सङ्केन्द्रक को हो र समाख्यानात्मक सूचनाको अभिमुखीकरण केकसरी भएको छ भन्ने कुराको विश्लेषण गरिन्छ । सङ्केन्द्रणमा खासगरी समाख्यानमा प्रस्तुत सूचना दृष्टिविन्दुका माध्यमबाट कसरी प्रतिबिम्बित भएका छन् भन्ने कुरा हेरिन्छ । यस अध्ययनमा समाख्यानात्मक सङ्केन्द्रणको यही सैद्धान्तिक मान्यताका आधारमा कथाकार भागीरथी श्रेष्ठको ‘मातृत्व’ कथाको विश्लेषण गरिएको छ ।

२. अध्ययनविधि

प्रस्तुत अध्ययन साहित्यशास्त्रीय भएकाले यो मूलतः पाठविश्लेषणमा आधारित छ । पाठविश्लेषणमा आधारित भई शब्द र वाक्यको विश्लेषण गरी अर्थनिर्धारण गरिएकाले यो गुणात्मक पद्धतिबाट गरिएको अध्ययन हो । यसमा सामग्री सङ्कलनमा पुस्तकालयीय स्रोतको उपयोग गरिएको छ र सोद्देश्य नमुना पद्धतिको अवलम्बन गरी सङ्कलित सामग्री विश्लेषण र अर्थापन कार्य सम्पन्न भएको छ । यसमा ‘मातृत्व’ कथालाई प्राथमिक सामग्री र उक्त कथासँग सम्बद्ध अन्य अध्ययनहरूलाई द्वितीयक सामग्रीका रूपमा लिइएको छ भने सामग्री विश्लेषणका निमित्त समाख्यानात्मक सङ्केन्द्रणको सैद्धान्तिक स्वरूपलाई आधार बनाइएको छ । विश्लेषणको अवधारणात्मक ढाँचाअन्तर्गत यसमा समाख्यानात्मक सङ्केन्द्रणान्तर्गत समाख्यानशास्त्रीहरूका मान्यताको उपयोग गरी ‘मातृत्व’ कथाका सङ्केन्द्रक, सङ्केन्द्रित विषय एवम् विचार पक्षको विश्लेषण गरिएको छ । विश्लेषणका क्रममा

मूलतः वर्णनात्मक विधिको प्रयोग गरिएको छ भने आवश्यकताअनुसार तुलनात्मक विधिको समेत उपयोग गरिएको छ ।

३. सैद्धान्तिक आधार

समाख्यानशास्त्रमा सङ्केन्द्रणले समाख्यानात्मक सूचनालाई कसको दृष्टिकोणबाट प्रस्तुत गरिएको छ भन्ने कुरालाई बुझाउँछ । समाख्यानमा विशिष्टीकृत कथन कसको अनुभव वा दृष्टिकोणका आधारमा प्रस्तुत छ भन्ने कुरामा सङ्केन्द्रण केन्द्रित हुन्छ । फ्रेन्च समाख्यानशास्त्री जेराई जेने (सन् १९८०) ले ‘फोकलाइजेसन’ शब्दको प्रयोग गरी सङ्केन्द्रणको अवधारणा प्रस्तुत गरेकाले उनलाई सङ्केन्द्रणका प्रथम सैद्धान्तिक व्याख्याता मानिएको पाइन्छ । समाख्यानमा बोल्ने र अनुभव गर्नेका बिचको भिन्नता अभिव्यक्त गर्न उनले यो नाम दिएका हुन् । उनले सङ्केन्द्रणलाई क्रियाव्यापारलाई नियाल्ने विभिन्न दृष्टिविन्दुका रूपमा हेरेको पाइन्छ (जेने, सन् १९८०, पृ. १६१) । सङ्केन्द्रणका सम्बन्धमा मिकी बल (सन् १९८३) ले समाख्यानमा देख्ने व्यक्तिले बोल्नुपर्छ भन्ने छैन अर्थात् बोल्ने र देख्ने वा सङ्केन्द्रण गर्ने व्यक्ति एउटै हुनु आवश्यक छैन भन्ने तर्क प्रस्तुत गरेको पाइन्छ (बल, सन् १९८३, पृ. २४४) । उनको सङ्केन्द्रणसम्बन्धी मान्यता कथाका सापेक्षतामा अभिव्यक्त छ । उनका विचारमा हेराइ अर्थात् दृष्टिकोण र वस्तु अर्थात् दृष्टिगोचरको सम्बन्ध नै सङ्केन्द्रण हो । उनका अनुसार समाख्यानमा घटना कसका माध्यमबाट र कसरी अभिमुख भएको छ भन्ने कुरा हेराइसँग सम्बन्धित हुन्छ भने वस्तुको निर्धारण के अभिमुखीकरण भएको छ भन्ने कुरासँग सम्बन्धित हुन्छ । रिम्मोन किनन (सन् १९८३) ले समाख्यानमा सङ्केन्द्रण प्रविधि तथा सङ्केन्द्रक तथा सङ्केन्द्रितको स्थितिका बारेमा विस्तृत धारणा प्रस्तुत गरेको पाइन्छ । उनका अनुसार समाख्यानमा जसद्वारा घटना अभिमुखीकरण हुन्छ त्यो विषय वा कर्ता हुन्छ भने विषयका माध्यमबाट जे अभिमुखीकरण हुन्छ त्यो वस्तु हुन्छ । उनले विषय र वस्तुलाई कमशः सङ्केन्द्रक र सङ्केन्द्रितका रूपमा

चिनाएकी छन (पृ. ७६) । यान (सन् २००७) का अनुसार रिम्मोन किननको सङ्केन्द्रणसम्बन्धी दृष्टिकोणअन्तर्गत मनोविज्ञान, संज्ञान, संवेग र विचारधारा सबै समेटिएका छन् । किननको आशयअनुसार समाख्याताबाट कुनै प्रिज्म, पर्सपेक्टिभ वा हेराइको कोणका माध्यमबाट पाठमा कथाकथन गरिएको हुन्छ । सङ्केन्द्रणका अन्तर्दृष्टिमूलक पक्ष, मनोवैज्ञानिक पक्ष र वैचारिक पक्ष गरी तीनवटा आयाम छन् (किनन, सन् १९८३, पृ. ७७) । यी तीन आयामबाट समाख्यानात्मक सङ्केन्द्रण र सङ्केन्द्रित पक्ष पहिचान गर्न सकिन्छ भन्ने किननको धारणा रहेको छ । अन्तर्दृष्टिमूलक पक्षमा समाख्याता वा पात्रको अन्तर्दृष्टि र संवेदनाजस्ता पक्षहरू आएका हुन्छन् र यसबाट सङ्केन्द्रण प्रविधिको पहिचान गर्न सकिन्छ । संवेदनाअन्तर्गत दृश्य, श्रवण, घ्राण संवेदना आदि आउँछन् । यसले समाख्याता वा पात्रका संवेदनाको क्षेत्र वा तहलाई आधार बनाएको हुन्छ (किनन, सन् १९८३, पृ. ७७) । रिम्मोन किननले मनोवैज्ञानिक पक्षलाई संज्ञानात्मक र भावनात्मक गरी दुई प्रकारमा वर्गीकरण गरेको पाइन्छ । संज्ञानअन्तर्गत ज्ञान, स्मरण, सिकाई आदि पर्छन् भने भावनाअन्तर्गत संवेग, अनुभूति आदि पर्छन् । वैचारिक पक्ष संसारलाई हेर्ने दृष्टिकोणमा आधारित छ । यसमा वस्तु वा व्यक्तिको वर्गीकरणलाई हेरिन्छ । पुरुष-महिला, शिक्षित-अशिक्षित, पुरातन-आधुनिक, शोषक-शोषित आदिजस्ता द्विचर विभाजनसम्बन्धी धारणा यसमा पर्छन् । संसारप्रतिको धारणा नै वैचारिक पक्ष हो । वैचारिक पक्ष पाठको मूल्यमान्यतासँग सन्दर्भित हुन्छ भन्ने मान्यता रिम्मोन किननको रहेको छ (किनन, सन् १९८३, पृ. ७७) । समाख्यानमा सङ्केन्द्रकअनुसार विचारधारा आउन सक्छन् ।

सङ्केन्द्रण समाख्यानमा प्रस्तुत घटनालाई हेर्ने दृष्टिकोण हो र समाख्यानात्मक सूचना सम्प्रेषणको व्यवस्था पनि हो । फ्लुडर्निक (सन् २००९) ले सङ्केन्द्रणलाई समाख्यानात्मक सङ्कथन तहको केन्द्रीय चेतनाका रूपमा परिभाषा गरेको पाइन्छ (फ्लुडर्निक सन् २००९, पृ. १५३) । सङ्केन्द्रण पाठको केन्द्रीकरणका रूपमा

कसले अभिमुखीकरण गरेको छ र कसरी समाख्यानात्मक सूचनाको प्रतिबन्ध गरिएको छ भन्ने कुरासँग सम्बन्धित हुन्छ (जेने, सन् १९८८, पृ. ७४) । समाख्यानमा पाठात्मक सूचनालाई पाठकसमक्ष कसरी सम्प्रेषण गरिन्छ भन्ने कुरा महत्त्वपूर्ण हुन्छ । बल (सन् १९७७) ले सङ्केन्द्रणको कर्ता सङ्केन्द्रक समाख्यानको अभिकर्ता हो र उसकै दृष्टिकोणबाट समाख्यानात्मक सूचना अभिमुख हुन्छ भन्ने धारणा प्रस्तुत गरेको पाइन्छ (पृ. ३३) । प्राथमिक रूपमा समाख्यानात्मक सूचनाको अभिमुखीकरण र प्रतिबन्ध समाख्याताबाटै हुनेहुनाले समाख्यानको समाख्याता नै सङ्केन्द्रकका रूपमा रहेको हुन्छ तर समाख्यानमा चरित्रहरूले पनि सङ्केन्द्रकको भूमिका खेलेका हुन्छन् । एउटा समाख्यानमा एकभन्दा बढी सङ्केन्द्रक हुन सक्छन् किनभने समाख्यानभित्र धेरै कथन हुन सक्छन् र ती प्रत्येक कथनमा अनिवार्य रूपमा कर्ता रहन्छन् । यस्ता समाख्याताहरू तहगत रूपमा आएका हुन्छन् ।

सङ्केन्द्रणमा सङ्केन्द्रकसँगै सङ्केन्द्रित पक्ष पनि रहेको हुन्छ । समाख्यानको सङ्केन्द्रकले जे अभिमुखीकरण गर्छ त्यही सङ्केन्द्रीकृत पक्ष हो (बल, सन् १९९७, पृ. ३३) । समाख्यानमा सङ्केन्द्रणको कर्ता सङ्केन्द्रक हुन्छ भने वस्तुचाहिँ सङ्केन्द्रित विषय हुन्छ । सङ्केन्द्रणमा सङ्केन्द्रकमार्फत के सङ्केन्द्रित छ भन्ने कुरा महत्त्वपूर्ण हुन्छ । बल (सन् १९७७) ले समाख्यानमा व्यक्ति वा घटना सङ्केन्द्रित हुन्छ भन्ने विचार राखेको पाइन्छ (पृ. २४९) । रिम्मोन किनन (सन् १९८३) को समाख्यानमा वैचारिक एवम् भावनात्मक पक्ष सङ्केन्द्रित हुन्छन् भन्ने धारणा रहेको छ । सङ्केन्द्रकको संज्ञानबाट अभिव्यक्त सूचनाहरू नै समाख्यानमा सङ्केन्द्रित विषयका रूपमा आएका हुन्छन् । समाख्यानमा सङ्केन्द्रित वस्तुका रूपमा पात्र, घटना, मनस्थिति, विचार, सन्दर्भ र परिवेशजस्ता कुरा आउँछन् । समाख्यानात्मक सूचनाको प्रस्तुतिका निमित्त समाख्याताले सामान्यतया परिदृश्यात्मक तथा सारांशीकरणको विधि अँगालेको हुन्छ (जेने, सन् १९८०, पृ. १०९) । सारांशीकरणमा वर्णनको गति द्रुत हुन्छ भने परिदृश्यमा वर्णनको गति मन्द हुन्छ । जेनेले सङ्केन्द्रीकरणका

शून्य सङ्केन्द्रीकरण, आन्तरिक सङ्केन्द्रीकरण र बाह्य सङ्केन्द्रीकरण गरी मुख्य तीन प्रकारहरू प्रस्तुत गरेको पाइन्छ (जेने, सन् १९८८, पृ. १८९) । सङ्केन्द्रणका प्रकारका सम्बन्धमा बलको वर्गीकरण समाख्याता वा सङ्केन्द्रकको कथासँगको सम्बन्धका आधारमा रहेको छ भने रिम्मोन किननको मान्यता पनि बलकै नजिक देखिन्छ । बल र किननले सङ्केन्द्रणमा सङ्केन्द्रकको स्थान र अवस्थाबारे पनि प्रकाश पारेका छन् ।

सङ्केन्द्रण चरित्रविशेषको दृष्टिविन्दुको प्रयोग गरी कथाकथन गर्ने प्रविधि हो । समाख्याताले आफ्नै मात्र संज्ञानका आधारमा असीमित रूपमा सूचनाहरूलाई सम्प्रेषण नगरेर सूचनाहरूको विश्वसनीयताका लागि पात्रका दृष्टिविन्दुमार्फत सूचनाहरूलाई सीमित गर्ने अर्थात् पात्रका संज्ञानबाट पनि सूचनाहरूलाई सम्प्रेषण गर्ने कौशलमा सङ्केन्द्रणको मर्म अडेको हुन्छ । आख्यानले दिएको सूचनालाई छनौट गर्ने, सीमित गर्ने, प्रतिरोध गर्ने, सङ्कुचन गर्ने, फैलाउने जस्ता कार्यहरू सङ्केन्द्रणान्तर्गत पर्दछन् । यसमा सन्निवेशन र समाख्यानात्मक दुरी केकस्तो छ भन्ने कुरा पनि महत्त्वपूर्ण हुन्छ । सङ्केन्द्रणको उचित प्रयोगबाट पाठकहरूमा कथाको विश्वसनीयता बढ्छ । सङ्केन्द्रित पात्रप्रति सहानुभूति उत्पन्न हुन्छ र समग्र आख्यानमा सौन्दर्यको उपस्थापन हुन्छ । यस लेखमा समाख्यानात्मक सङ्केन्द्रणसम्बन्धी उपर्युक्त मान्यताका आधारमा 'मातृत्व' कथाको सङ्केन्द्रण व्यवस्थाको विश्लेषण विभिन्न उपशीर्षकमा गरिएको छ ।

४. नतिजा र विमर्श

समाख्यानात्मक सङ्केन्द्रणसँग सङ्केन्द्रणको प्रविधि वा व्यवस्था, सङ्केन्द्रक, सङ्केन्द्रित विषय, चरित्र, विचार आदि पक्ष सम्बद्ध हुन्छन् । 'मातृत्व' कथामा आएका समाख्यानात्मक सङ्केन्द्रणसँग सम्बद्ध यी विविध पक्षको विश्लेषण यसमा विभिन्न उपशीर्षकमा गरिएको छ ।

४.१ 'मातृत्व' कथामा सङ्केन्द्रण व्यवस्था

'मातृत्व' कथा स्वकथनात्मक समाख्याता 'म' अर्थात् ममताको दृष्टिविन्दुबाट प्रस्तुत छ । यो समाख्याता प्रमुख पात्र हो र ऊ भोक्ता 'म' का रूपमा रहेको छ । समाख्याताले आफैलाई सन्दर्भ बनाएर घटनालाई अभिमुख गरेका कारण सङ्केन्द्रकसँगै ऊ दृष्टिविन्दु पात्र पनि हो । उसले कथाको कार्यात्मक तहमा उपस्थित भएर समाख्यानात्मक सूचनालाई आफ्नै दृष्टिविन्दुमा सीमित पारी आफैले चाल पाएका आधारमा सम्प्रेषण गरेको छ । सङ्केन्द्रणमा पाठको केन्द्रीकरणका रूपमा समाख्यानात्मक सूचनाको अभिमुखीकरण एवम् प्रतिबन्ध कसले गरेको छ र कसरी गरेको छ भन्ने कुरा महत्त्वपूर्ण हुन्छ । यस दृष्टिले हेर्दा प्रस्तुत कथामा समाख्याता 'म' ले आफ्नै अनुभवका आधारमा समाख्यानात्मक सूचनाको अभिमुखीकरण एवम् प्रतिबन्ध गरेको छ । भोक्ता पात्रका रूपमा रहेको पात्र सङ्केन्द्रकमार्फत समाख्यानात्मक सूचना सङ्केन्द्रित भएकाले यसमा आन्तरिक सङ्केन्द्रण विधिको प्रयोग भएको छ । मुख्यतः पात्र सङ्केन्द्रकमार्फत आफ्नै संज्ञान वा अनुभवका आधारमा समाख्यानात्मक सूचनालाई पाठकका मस्तिष्कसम्म सार्ने प्रविधिको प्रयोग यस कथामा भएको छ :

सुबोध मकहाँ बराबर आउनुहुन्थ्यो । आश्वासन दिनुहुन्थ्यो । माया दर्साउनुहुन्थ्यो तर पनि मैले अत्यन्त शून्यता र रिक्तता अनुभव गर्थेँ । लोग्नेको अभाव महसुस गर्थेँ । त्यो सिङ्गै घर मलाई सुरुङ्जस्तै लाग्थ्यो । जिन्दगीमा धेरै कुरा हराएजस्तै थिए । यसरी मैले आफू र छोराछोरीलाई साँढै असुरक्षित अवस्थामा पाएँ । मैले सुरक्षा चाहन्थेँ । टेक्ने हाँगाको खोजीमा थिएँ म । मायाको निर्मल आकाश चाहन्थेँ म । लाग्थ्यो, संसारमा एउटा कोही त माया गर्ने पुरुष चाहिन्छ, जुन माया शारीरिकभन्दा मानसिक रूपमा ज्यादा होस् । यसैको चाहनाले च्यापेर अनायास म सुबोधलाई बढी माया र सम्मान गर्न थालेथेँ । उहाँ नै हुनुहुन्थ्यो मेरो दुःख र सुखमा साथ दिनुहुने र मकहाँ बराबर सहानुभूति देखाउन आउनुहुने । (श्रेष्ठ, २०६५, पृ. ११)

उल्लिखित दृष्टांशमा समाख्याता 'म' पात्रका अनुभवमार्फत समाख्यानात्मक सूचना सम्प्रेषित छन् त्यसैले ऊ सङ्केन्द्रक हो । यसमा एकल महिला 'म' पात्रका अनुभवलाई सङ्केन्द्रित विषय बनाइएको छ । पतिको हवाईजहाज दुर्घटनामा निधन भएपछिको उसको शून्य र रिक्त अनुभव, पतिको अभाव महसुस, आफू र छोराछोरीलाई असुरक्षित ठान्नु, उसले कसैको सहारा खोज्नु, पतिको साथी सुबोधले दुःखसुखमा साथ दिनुका साथै उसप्रति सहानुभूति देखाउनु अनि उसले सुबोधलाई बढी माया र सम्मान गर्न थाल्नुजस्ता घटनाशृङ्खला उपर्युक्त उद्धरणमा आएका छन् । यसमा सङ्केन्द्रकका रूपमा 'म' पात्रले समाख्यानात्मक सूचना चाल पाएको छ । ती सूचना समाख्याता 'म' पात्रकै संज्ञान वा दृष्टिकोणबाट प्रस्तुत छन् ।

समाख्यानमा सङ्केन्द्रित सूचनालाई छनोट गर्ने, सीमित गर्ने, प्रतिरोध गर्ने, फैलाउनेजस्ता कार्यहरू सङ्केन्द्रणसँग सम्बद्ध हुन्छन् र यी कार्यहरू समाख्याताबाट सम्भव हुन्छन् । समाख्यानमा कुन पात्रलाई प्रमुख बनाउने, कसलाई केन्द्रीकरण गर्ने, कुनकुन पात्रको चरित्रचित्रणलाई सङ्कुचन गर्ने वा गहन बनाउने भन्ने कुरा सङ्केन्द्रणान्तर्गत पर्छन् । यस दृष्टिबाट हेर्दा प्रस्तुत कथामा समाख्याता 'म' पात्रलाई केन्द्रमा राखी उसकै दृष्टिविन्दुबाट घटना प्रस्तुत गरिएको छ । उससँग सम्बन्धित घटनालाई सङ्केन्द्रित विषय बनाइएका कारण उसको चरित्रचित्रणलाई गहन बनाइएको छ भने उस सम्बद्ध घटनालाई विस्तार गरिएको छ । यस क्रममा अन्य पात्रको भूमिकालाई खुम्च्याइएको छ । यस कथामा 'म' पात्र वा ममताबाहेक सुबोध, ममताका छोराछोरी, डाक्टर आदिको उपस्थिति रहेको छ । यसमा सुबोधबाहेक अन्य पात्रको भूमिकालाई प्रतिबन्ध गरिएको छ भने सुबोधको भूमिकालाई पनि सङ्कुचन गरी उसको भूमिकालाई परोक्ष बनाएर सङ्केन्द्रककै संज्ञानबाट प्रस्तुत गरिएको छ । यस कथामा समाख्याता तथा सङ्केन्द्रक 'म' पात्रले आफैलाई दृष्टिविन्दु बनाई आफ्नै अनुभवका आधारमा घटनालाई अभिमुख गर्ने क्रममा घटनालाई आफैमा सीमित गरी

अन्य पात्रका कार्यलाई सङ्कुचन गरेको छ । स्वगत कथन अर्थात् मनोवादका रूपमा आफ्नै कथा भन्न अग्रसर यस समाख्याताले अन्य चरित्रका कार्यलाई प्रतिबन्ध गरेको छ । उसले एकलौटी रूपमा आफैलाई सन्दर्भ बनाएर मानसिक तहमा विचरण गरी आफ्नै मनोदशासँग सम्बन्धित सूचनालाई पाठकको मस्तिष्कसम्म सार्ने काम गरेको छ । यस आधारबाट हेर्दा यस सङ्केन्द्रकले प्राविधिक फाइदा लिएको छ । उसले अरूको चरित्रलाई सङ्कुचन गर्दै सूचनालाई आफैमा सीमित गरेको छ र ती सूचनालाई पाठकले उसैका दृष्टिबाट स्वीकार गर्छ, उसको दृष्टिप्रति भुकाव राख्छ र उसप्रति सहानुभूति पनि राख्छ । यसमा समाख्याताले धेरै पात्रहरूका बिच आफूलाई सङ्केन्द्रक बनाई दृष्टिविन्दुका रूपमा समाख्यानात्मक सूचनालाई आफ्नै संज्ञान वा दृष्टिकोणका आधारमा प्रस्तुत गरेको छ भने यसबाट पाठकीय आकर्षण र सहानुभूति प्राप्त गर्न सफल पनि भएको छ ।

सङ्केन्द्रणको आयामका दृष्टिले हेर्दा प्रस्तुत कथामा मनोवैज्ञानिक आयामान्तर्गत संज्ञानात्मक र भावनात्मक दुवै पक्षबाट समाख्यानात्मक सूचना सङ्केन्द्रित छन् । संज्ञानान्तर्गत यस कथामा 'म' पात्र अर्थात् ममताको संज्ञान, स्मरण एवम् सिकाइबाट समाख्यानात्मक सूचनालाई अभिमुख गरिएको छ । ममताले पतिको मृत्यु भएपछि पतिको साथी सुबोधसँग जीवन बिताउने निर्णय गरेको, उसले समाजसँग विद्रोह गर्ने आँट गरेको तथा सुबोधसँग खटपट भएपछि सुबोधलाई त्यागेर बाँकी जीवन छोराछोरीका साथ बिताउने निर्णय गरेकोजस्ता घटनाहरू ज्ञानका तहबाट आएका छन् । ममताले आफ्नो पतिको असल व्यवहार तथा गुणको स्मरण गरेको, सुबोधसँगको सम्बन्ध बिगँदै गएपछि ऊससँगको सुमधुर विगतलाई सम्भकेको, सुबोधलाई त्यागेपछि उसले दिएको कष्टको स्मरण गरेको कुरा संज्ञानान्तर्गत स्मरणका तहबाट आएका छन् । यस कथामा संज्ञानसँग सम्बद्ध सिकाइका माध्यमबाट पनि सूचना सङ्केन्द्रित छन् । ममताले जीवनले सिकाएको पाठबाट अभिप्रेरित भएर सुबोधलाई छोडेर छोराछोरीका साथ बाँकी जीवन बिताउन सकिन्छ

भन्ने निष्कर्ष निकालेकी छ र ऊ त्यही अनुसार निर्णय गर्दै अगाडि बढेकी छ । ऊ त्यसबाट सन्तुष्ट पनि भएकी छ । यी घटनाप्रसङ्ग कथामा ममताको सिकाइका तहबाट आएका छन् । समाख्यानात्मक सूचनालाई अभिमुख गर्ने क्रममा यस कथामा भावनाअन्तर्गत संवेग र अनुभूतिका माध्यमबाट पनि धेरै सूचना सङ्केन्द्रित छन् । आफूले मन पराएको, धेरै माया गरेको र अझ देवतासरह नै पूज्य ठानेको व्यक्ति सुबोधले आफ्नो रगतका रूपमा रहेका छोराछोरीलाई हेला गरेको र बारम्बार उनीहरूलाई त्यागिदिन दबाव दिएका कारण अन्त्यमा ममताको धैर्यको बाँध टुटेको घटनाप्रसङ्ग कथामा आएको छ । सुबोधको गैरजिम्मेवारीपूर्ण व्यवहारबाट ममता आक्रोशित भएकी छ । यतिखेर उसमा संवेगको विकास भएको छ । सुबोधसँग उसको भनाभनसमेत भएको छ । ऊ चिन्ताग्रस्त एवम् दुविधाग्रस्त भएकी छ । समाजसँग र सुबोधसँग उसका थुप्रै गुनासाहरू छन् । सुबोधसँग भेटिँदा होस्, सुबोधलाई पतिका रूपमा स्वीकार्दा होस् वा उससँग छुट्टिँदा होस् उसले आफ्ना विगतका अनुभवलाई सम्झेकी छ । उसका अनुभूतिलाई उसले सङ्केन्द्रकका रूपमा आफैले अभिमुख गरेकी छ । ममताले सुबोधलाई पतिका रूपमा ग्रहण गर्दाको संज्ञानात्मक र भावनात्मक अभिव्यक्तिलाई कथामा यसरी प्रस्तुत गरिएको छ :

हामी धेरैबेर कोठामा बस्यौं । उहाँ फर्किनुभएपछि मनभित्र अनेक किसिमका विचार खेल थाले । के मैले कृवाटामा टेकेकी त छैन ? मैले राम्रो गर्ने त ? के निर्णय छिटो त भएन ? मेरा छोराछोरीको भविष्य के होला ? हिसाबै गर्ने हो भने मान्छेको सोचाइले त ब्रह्माण्डै ढाक्छ । सोच्दैमा त्यो हुनैपर्छ भन्ने त थिएन । उहाँले त्यसो गर्नासाथ मैले उहाँलाई फट्ट स्ट्रिकार्न किन पर्थौं र ? के म आफ्नो लागि आफैले खाल्डो खनिरहेकी त छैन ? आखिर सामाजिक प्रतिष्ठा पनि वैयक्तिक मर्यादा र महत्त्वका लागि नभइनुहुने पक्ष हो । त्यसैले यो समाज र परम्पराको समर्थनको सम्भावित प्रतिकारले मलाई भन् डर लाग्न थाल्यो । आखिर हाम्रो धार्मिक,

सामाजिक परम्पराले यही देख्न चाहन्छ कि विधवा स्वास्थ्यी मान्छे सधैं विधवाकै रूपमा रहोस् । (श्रेष्ठ, २०६५, पृ. १२)

माथिको उद्धरणमा सङ्केन्द्रक ममता सुबोधसँगको आफ्नो सम्बन्धका कारण चिन्तित भएको कुरा आएको छ । सुबोध र आफ्नो सम्बन्धलाई समाजले स्वीकार नगर्ला भन्ने पिरले सशङ्कित भई ममता डराएकी छ । उसले यसमा समाजको दृष्टिकोणलाई राम्ररी बुझेको कुरा आएको छ । उसले सम्भावित परिणामका बारेमा अनुमान गर्दै समाजले आफ्नो र सुबोधको सम्बन्धलाई स्वीकार नगर्न सक्ने अनुमानसमेत गरेको कुरा उपर्युक्त उद्धरणमा आएको छ । यी समाख्यानात्मक सूचना मनोविज्ञानअन्तर्गत संज्ञानका माध्यमबाट आएका छन् । त्यस्तै उसको द्विविधाग्रस्त मनस्थिति, उसको आशङ्का, समाज तथा परम्पराप्रतिको उसको डर आदि घटनाप्रसङ्ग संवेगात्मक प्रतिक्रियाका रूपमा आएका छन् । मान्छेको सोचाइप्रतिको उसको विचार अनुभूतिका रूपमा आएको छ । यसमा दृष्टिविन्दुलाई प्रस्ट बनाउने क्रममा दृष्टिविन्दु पात्रको चरित्रलाई भित्रबाहिरबाट नियालिएको छ । पात्रको मनको भित्री तहमा पुगेर आवेगसंवेग एवम् अनुभूतिको सूक्ष्म निरीक्षण गरिएको छ । यस कथामा परिदृश्यभन्दा पनि सारांश विधिबाट घटना प्रस्तुति भएको छ । विस्तारमा घटनाको प्रस्तुति नगरी सारांशका माध्यमबाट सङ्क्षेपमा घटनाको वर्णन गर्ने कौशल यसमा प्रयोग भएको पाइन्छ । आवश्यकताअनुसार वर्णन, कथन, कार्यको संसूचन र टिप्पणी आदि विधिको प्रयोग गरी कथा कथन गरिएको छ । यसमा घटना वर्णनको गति भने तीव्र प्रकारको हुन पुगेको छ ।

४.२ 'मातृत्व' कथामा सङ्केन्द्रित विषय एवम् पात्र

'मातृत्व' कथामा स्वकथनात्मक समाख्याता 'म' ले आफैलाई सन्दर्भ बनाएर घटनालाई अभिमुखीकरण गरेका कारण ऊ आफै सङ्केन्द्रक हो । यसमा उसकै द्वन्द्वग्रस्त मनस्थिति तथा नारीसंवेदनालाई सङ्केन्द्रित विषय

बनाइएको छ। यस कथामा खासगरी एकल महिलाहरूको सामाजिक अवस्थाको चित्रण गरी जीवन भोगाइका क्रममा उनीहरूले गर्नुपरेको सङ्घर्ष एवम् उनीहरूको मातृत्वप्रतिको उदार भावनालाई कथ्य विषय बनाइएको छ। यसमा एकल महिला 'म' पात्र अर्थात् ममता केन्द्रीय पात्र हो। हवाईजहाज दुर्घटनामा उसको पतिको मृत्यु भएपछि आफ्ना दुई छोराछोरीका साथ उसले एकल जीवन बिताउनुपरेको छ। यस क्रममा पतिको साथी सुबोधको साथ र सान्त्वना उसका लागि जिउने आधार बनेको, पछि मन मिलेपछि ममताले सुबोधसँग बाँकी जीवन बिताउने निर्णय गरेको, विस्तारै सुबोधका लागि ममताका छोराछोरी आँखी भएका, सुबोधले आफ्नो बाटोबाट छोराछोरीलाई हटाउन धम्की दिँदै ममतासँग सर्त राखेको, सुबोधले छोराछोरीप्रति गर्ने व्यवहारका कारण ममता आहत बनेकी र अन्त्यमा ममताले सुबोधबाट अलग हुने निर्णय गरेकोजस्ता घटनाहरू यसमा कथ्य विषयका रूपमा आएका छन्। यस कथामा परिस्थितिजन्य उपर्युक्त घटनाका कारण ममतामा तीव्र अन्तर्द्वन्द्वको स्थिति सिर्जना भएको कुरा देखाइएको छ।

समाजमा एकल महिलाले पुनः विवाह गर्नुहुँदैन भन्ने मान्यता रहेका कारण ममतालाई समाजप्रति घृणा र डर दुवै छ। सुबोधले प्रेम तथा विवाहको प्रस्ताव राख्दा त्यसलाई सहजै स्वीकार्न पुगेकी ममतामा त्यसपछि भने मनोद्वन्द्व सुरु भएको छ। आफूले गरेको निर्णयमा समाजको कस्तो प्रतिक्रिया रहन्छ भन्ने कुराले उसमा डर पैदा गरेको छ। यसकै कारण उसका मनमा आफूले गरेको निर्णयप्रति अनेकौँ प्रश्नहरू उब्जिएका छन्। आफूले गरेको निर्णय आफैलाई घातक हुने हो कि भन्ने आशङ्का पनि उसमा उत्तिकै रहेको छ। छोराछोरीको भविष्य के होला भन्ने कुराले उसमा थप चिन्ता थपिएको छ। आफू कता जाँदै छु, आफूले राम्रो या नराम्रो के गर्ने, निर्णय लिन हतार पो भयो कि भन्ने कुराले उसलाई नराम्रो पीरोलेका कारण उसको मनमा हलचल उत्पन्न भएको छ र सुबोधको अप्रत्याशित व्यवहारका कारण ममतामा बेचैनी बढेको छ। छोरी हराउँदा पनि सुबोधको व्यवहार

प्रतिकूल पाउँदा ममता निराश बनेकी छ। निराशा र अन्तर्द्वन्द्व उत्कर्षमा पुग्दा ममतालाई मातृत्व र पतिमध्ये एक रोज्नुपर्ने स्थिति आइपुग्छ। अन्त्यमा सुबोधलाई त्यागी मातृत्वका पक्षमा आफूलाई सतिसालभैँ उभ्याएर उसले अन्तर्द्वन्द्व र आफ्नो मनको घाउलाई बिसेक बनाउने प्रयास गरेको कुरालाई यस कथामा सङ्केन्द्रित विषय बनाइएको छ। यस उद्घरणले उक्त कुरालाई पुष्टि गर्छ :

सुबोध एककासि जुरुक्क उठ्नुभयो ।...मुटुको स्पन्दन शान्त भयो । विजयोल्लासको वातावरण चारैतर्फ फैलियो । छोराछोरी पलङ्गमा सुतिसकेका थिए । यस्तो अनुभव गरेँ कि एउटा कालो पोलिने असत्यमाथि सत्यको चिसो पानी खन्याए जस्तो लाग्यो । धेरै समयदेखि पाकेको पिलो घाउ फुटेर सन्धो भए जस्तै ठानेँ । घाँटीमा बसौँ भुन्डिएको ढुङ्गा खसेर हलुङ्गो भएको सम्भैँ । सुबोध अब कहिल्यै पनि मेरो घरमा नआइदेओस् (श्रेष्ठ, २०६५, पृ. १९) ।

प्रस्तुत दृष्टान्तमा आफ्नो जीवनबाट सुबोधलाई हटाउन सकेकोमा ममताले आफूले विजय हासिल गर्न सफल भएको अनुभव गरेको कुरा आएको छ। ऊ चिन्तामुक्त भएकाले उसको मुटुको स्पन्दन वा अन्तर्द्वन्द्व शान्त भएको, सत्यको जित भएको तथा शारीरिक एवम् मानसिक कष्टबाट साँच्चिकै छुटकारा पाएको अनुभव उसले गरेको कुरा यसमा चित्रित छ।

प्रस्तुत कथामा ममतार्माफत एकल महिलाका समस्यालाई सङ्केन्द्रित विषय बनाइएको छ। परम्परागत धार्मिक, सांस्कृतिक एवम् सामाजिक गलत मूल्यमान्यताका कारण एकल महिलाहरूले कष्टप्रद जीवन बाँच्नुपरेको तथा पितृसत्तात्मक सोच र सत्ताका कारण पुरुषहरूले एकल महिलाहरूमाथि शोषण गर्नेगरेको कुराको चित्रण यस कथामा गरिएको छ। अतः पितृसत्ताको उत्पीडनका कारण उत्पन्न भएको एकल महिला ममताको द्वन्द्वग्रस्त मनस्थिति नै यस कथाको सङ्केन्द्रित विषय हो।

ममता प्रस्तुत कथाकी सङ्केन्द्रित वा दृष्टिविन्दु पात्र हो । यस कथामा उसलाई समाख्याता सङ्केन्द्रक, पात्र सङ्केन्द्रक र सङ्केन्द्रित पात्र गरी तीनवटा भूमिकामा प्रस्तुत गरिएको छ । यसमा सङ्केन्द्रित पात्रका रूपमा ममताको भूमिकालाई केन्द्रीकृत गरी एकल महिलाका समस्यालाई विषय बनाउनुका साथै यसबाट पितृसत्ताप्रतिको विद्रोह एवम् नारीमा नैसर्गिक रूपमा रहेको मातृत्वको गरिमालाई उजागर गरिएको छ । यसर्थमा यस कथामा ममताको चरित्रचित्रणमा पुरुषवादी हैकम विरुद्धको विद्रोही चेतना तथा मातृत्वप्रतिको उत्कट अभिलाषा जस्ता गुणको आरोप गरिएको छ र सङ्केन्द्रित पात्रका रूपमा उसको चरित्रलाई आकर्षक एवम् प्रभावकारी बनाइएको छ । ममता हवाई दुर्घटनामा पति गुमाएकी एकल महिला हो । छोराछोरी सानै भएका र आफू यौवनावस्थामै रहेका कारण छोराछोरीको अभिभावकत्व र आफ्नै पुष्पमय जीवनका लागि उसले दुःखसुखमा साथ दिने पतिकै साथी सुबोधसँग पुनः विवाह गरेकी छ तर यसबाट ममता खुसी हुन भने सकेकी छैन । आफूमाथि हैकम जमाउन खोज्ने तथा आफ्ना सन्तानलाई त्याग्न दबाव दिने कार्यबाट आजित भएकी ममताको भरोसा सुबोधको निर्दयीपन र अभिभावकत्व ग्रहण गर्नबाट च्युत भएको अवस्थाका कारण टुटेको छ । यी घटनाका कारण ममताको मनस्थितिमा आघात परेको छ । उसमा मानसिक द्वन्द्व सिर्जना भएको छ । यसकै परिणामस्वरूप सुबोधसँग रहँदा सुन्दर र सुखी परिवार नहुने सोचेर सुबोधलाई परित्याग गरी सन्तानलाई अपनाएर उसले आफूलाई मातृत्वका पक्षमा प्रबल रूपमा उभ्याएकी छ : “तपाईंको हस्तक्षेप र अधिकारभित्र बाँच्न चाहन्नँ । दुइटा छोराछोरीलाई आफ्नो जीवन आधार मानेर बाँच्नेछु” (श्रेष्ठ, २०६५, पृ. १९)। ममताको यस किसिमको चरित्रबाट प्रस्तुत कथामा पितृसत्ताप्रतिको विद्रोही चेत, नारीअस्तित्व एवम् अधिकारप्रतिको सचेतना तथा नारीको नैसर्गिक मातृत्वप्रतिको महत्तालाई प्रस्ट पार्ने काम भएको छ ।

४.३ ‘मातृत्व’ कथामा सङ्केन्द्रित विचार

‘मातृत्व’ विचारप्रधान कथा हो । यस कथामा सङ्केन्द्रकमार्फत विभिन्न विचारको अभिव्यक्ति भएको छ । ती विचारलाई यसमा बेगलाबेगलै शीर्षकमा चर्चा गरिएको छ ।

(क) मातृत्वप्रतिको सम्मान भाव

प्रस्तुत कथामा मातृत्वप्रति उच्च सम्मानभाव प्रकट गरिएको छ । नारीका निमित्त मातृत्व गर्वको विषय भएको कुरालाई ममता पात्रमार्फत प्रस्तुत गरिएको छ । मातृत्व नारी मात्रमा हुने नैसर्गिक गुण हो । यो सृष्टिको संरचना र सिर्जनाशक्तिसँग जोडिएको विषय पनि हो । नारीहरू मातृत्वमा मात्र आफूलाई पूर्ण ठान्छन् र आफ्ना सन्तानप्रतिको ममता उनीहरूका लागि सबभन्दा महत्त्वपूर्ण कुरा हो भन्ने विचार यस कथामा सङ्केन्द्रित छ । अत्यन्त अष्टयारो स्थितिमा पनि प्रस्तुत कथाकी प्रमुख पात्र ममताले आफूलाई छोराछोरीका पक्षमा उभ्याएर मातृत्वको अनुपम परिचय दिएकी छ । उसको सन्तानप्रतिको माया अनुकरणीय छ । सुबोधले आफ्ना छोराछोरीलाई हेला गरेको देख्दा उसको मन भक्कानिएको छ र उसले सन्तानको खुसीका लागि पतिसम्म त्यागेकी छ । आफू नीरस जीवन बाँच्न तयार भएर सम्पूर्ण जीवन छोराछोरीका निमित्त उत्सर्ग गर्ने उसको निर्णय मातृत्वद्वारा अभिप्रेरित छ : “आफ्नो रगतमाथि श्रद्धा, माया र करुणाको बदला घृणा राख्ने सुबोधसँग मैले किन सम्बन्ध राख्ने ? सम्बन्ध राख्नु पनि अब अपराध सम्भन थालेँ किनभने मेरा छोराछोरी मेरा लागि चन्द्र र सूर्य हुन्” (श्रेष्ठ, २०६५, पृ. १८) । आफ्ना सारा खुसीलाई तिलाञ्जलि दिएर सन्तानकै खुसीका खातिर बाँच्ने आमाहरू साँच्चिकै महान् छन् भन्ने विचार यस उद्धरणमा अभिव्यक्त भएको छ । उपर्युक्त दृष्टांशले मातृत्वकै सन्दर्भमा ‘जननी स्वर्गभन्दा पनि महान् हुन्छिन्’ भन्ने प्रसिद्ध भनाइलाई पुष्टि गरेको छ । आफ्ना छोराछोरीलाई चन्द्र र सूर्यभैँ अटल र जीवनको आधार ठान्ने ममताको हृदय मातृत्वले भरिएको छ ।

यस कुराले हरेक आमाहरू सन्तानका निम्ति महान् छुन् भन्ने कुरा पुष्टि हुन्छ । अतः यस कथामा नारीहरूमा अनुकरणीय त्याग, समर्पण र मातृत्वको भावना पाइने हुनाले उनीहरू महान् छुन् भन्दै नारीहरूप्रति सम्मान भाव व्यक्त गरिएको छ ।

(ख) पितृसत्ता एवम् परम्परागत सङ्कीर्ण समाजप्रति आलोचना

पुरुषप्रधान समाज भएकाले समाजका हरेक क्षेत्रमा पुरुषहरूको हैकम र प्रभुत्व रहेका कारण महिलाहरूले शोषण एवम् उत्पीडन खेप्नुपरेको कुरालाई यस कथामा सङ्केन्द्रित विचारका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । एकल मलिहरूप्रति त हाम्रो समाज भन्नु अनुदार रहेको विचार यसमा आएको छ । विधवा महिलाहरूले पुनः विवाह गर्नुहुँदैन, उनीहरूले परपुरुषसँग बोल्नुहुँदैन, परम्परागत रूपमा रीतिरिवाज एवम् धर्मसंस्कृतिको अधीनमा बस्नुपर्छ, तिनीहरूले निर्देश गरेअनुसारको पहिरन लगाउनुपर्छ र सोहीअनुसारको आचरणको पालना गर्नुपर्छ भन्ने सङ्कीर्ण सोचाइका कारण उनीहरू उत्पीडित भएको विचार यस कथामा आएको छ । प्रस्तुत कथामा यसका विरुद्ध आवाज उठाइएको छ भने त्यसको तीव्र आलोचना पनि गरिएको छ । पतिको मृत्युपश्चात् समाजका चुनौतीहरूको सामना गर्ने हिम्मतका साथ ममताले दोस्रो पतिका रूपमा सुबोधलाई अपनाउने निर्णय गरेको प्रसङ्गबाट यस कुराको पुष्टि हुन्छ :

यसरी मनभरि कहिले खुसीका डोब देखिन्छु भने कहिले शङ्का, उपशङ्का र लाजका छाया अगाडिपछाडि तेछिन थाले । सोचें, भोलि समाजले भन्ने छ, यो आइमाई लोग्नेको सत्मा छैन । लोग्नेलाई नर्कमा पारी । यसरी सोच्दासोच्दै ममा विद्रोह उठ्यो, किन यसरी डर मान्नु ? लोग्ने हुँदा हाम्रो जिन्दगी कति मनमोहक थियो । लोग्ने मेरा लागि सर्वस्व हुनुहन्थ्यो । उहाँपछि आफ्नो र छोराछोरीका लागि सहारा र माया खोजें त के बिराएँ मैले ? परम्परा र बन्धनलाई तोडेर के अपराध

गरें मैले ? समयको माग पनि यही हो । (श्रेष्ठ, २०६५, पृ. ११)

उपर्युक्त उद्धरणमा परम्परागत सङ्कीर्ण पुरुषप्रधान समाजप्रतिको ममताको विद्रोह सङ्केन्द्रित छ । पतिको मृत्युपछिको नीरस एकल जीवनलाई हराभरा बनाउन र आफू र छोराछोरीलाई सुरक्षित राख्न उसले कसैको सहारा खोजेकी छ र स्वर्गीय पतिकै साथी सुबोधसँग जीवन बिताउने निर्णय गरेकी छ । यो किमार्थ अनुचित होइन तर यस कार्यले उसमा शङ्का, उपशङ्का एवम् डर उत्पन्न गराएको छ । यसको पछाडिको कारण भनेको एकल महिलाहरूप्रतिको अनुदार समाज नै हो । समाजले के सोच्ला भन्ने उसलाई डर छ । समाजले सत्असत्बारे प्रश्न उठाउला भन्ने चिन्ता छ । यसका विरुद्ध मन दरो बनाएर उसले विद्रोह भने गरेकी छ । यो विद्रोह पितृसत्ता एवम् परम्परागत सङ्कीर्ण समाजप्रतिको आलोचना हो । सुबोधलाई अपनाउँदा मात्र होइन उसलाई छाड्दा पनि ममतामा यही किसिमको विद्रोही चेत पाइन्छ । समाजले के भन्ला भनेर जिन्दगीभर तनावमा पिल्सिएर उसले बाँच्न चाहेकी छैन । सुबोध पितृसत्ताकै सङ्कीर्णता बोकेर हिँडेको मान्छे हो भन्ने बुझेपछि उससँगको सम्बन्ध अन्त्य गर्ने निष्कर्षमा ऊ पुगेकी छ । एकल महिला ममतासँग सम्बन्ध जोड्न चाहने तर उसका सन्तानलाई भने अपनाउन तयार नहुने सुबोधको सोचाइ सङ्कीर्ण खालको छ । यो कुरा सजिलै बुझेकी ममताले सुबोध र सुबोधलाई त्यस स्थितिमा पुऱ्याउने समाजको तीव्र आलोचना गरेकी छ । यसबाट पितृसत्ता एवम् परम्परागत सङ्कीर्ण समाजप्रतिको आलोचनालाई यस कथामा सङ्केन्द्रित विचारका रूपमा प्रस्तुत गरिएको स्पष्ट हुन्छ ।

(ग) नारीवादी सचेतना

विवेच्य कथामा नारीवादी सचेतना पाइन्छ । नारीहरूले आफ्नो हकअधिकारको प्राप्ति र उपयोगका निम्ति समाजसँग विद्रोह गर्नुपर्छ भन्ने विचार यस कथामा सङ्केन्द्रित छ । यस्तो विचार कथाकी प्रमुख

पात्र ममताका माध्यमबाट अभिमुख भएको छ। नारीवाद समाजमा चिरकालदेखि प्रबल रहेको लिङ्गकेन्द्री पुरुष विचारधारा तथा सबैखाले हैकमवादी पुरुष मानसिकताका विरुद्ध नारीहरूको सामाजिक, आर्थिक एवं सांस्कृतिक स्वतन्त्रता तथा समानताका लागि सञ्चालित समतामूलक विचार बोकेको नारी आन्दोलन हो। वास्तवमा नारीवादले नारीकेन्द्री परिप्रेक्ष्यबाट नारी हक, हित र समानताको पक्षधरतालाई बुझाउँछ (शर्मा र लुङ्टेल, २०६१, पृ. ३७)। नारी जातिको स्वतन्त्रता र मुक्तिका लागि यसले जुनसुकै माध्यमबाट आवाज बुलन्द पार्छ र नारीलाई स्वतन्त्र एवम् आत्मनिर्भर बन्न प्रेरित गर्दछ। प्रस्तुत कथामा ममताले चिरकालदेखि रहेको लिङ्गकेन्द्री पुरुष विचारधारा तथा हैकमवादी पुरुष मानसिकताका विरुद्ध आवाज उठाएकी छ। एकल महिलाहरूले पुनः विवाह गर्ने वा स्वतन्त्र ढङ्गले पति छनौट गर्ने कुरामा समाज बाधक बन्दै आएको छ। यसका विरुद्ध ममताले विद्रोह गरेकी छ। एकल महिला भए तापनि ममताले पुरुषप्रधान समाजको चुनौतीलाई पन्छाएर सुबोधसँग जीवन बिताउने निर्णय लिएकी छ। यसबाट आफ्नो जीवनका बारेमा निर्णय लिने अधिकार पुरुषलाई जसरी छ, नारीलाई पनि त्यसैगरी छ, भन्ने नारीवादी विचारको अभिव्यक्ति यस कथामा भएको छ।

सुबोधसँगको सम्बन्धमा अवरोध आएपछि पितृसत्ताको अहङ्कारले ग्रस्त सुबोधबाट अलगिएर स्वतन्त्र ढङ्गले जीवन निर्वाह गर्ने ममताको निर्णयमा नारीवादी सचेतना देख्न सकिन्छ। नारीवादले पितृसत्ताको हैकमलाई चुनौती दिँदै नारीस्वतन्त्रताका पक्षमा आवाज उठाउँछ। यस कथामा ममताको चरित्रमार्फत हरेक प्रसङ्गमा यस्तै विद्रोही चेतना अभिमुख भएको पाइन्छ। अन्त्यमा सुबोधसँग छुट्टिने सन्दर्भमा ममताले भनेकी छे : “तपाईंको हस्तक्षेप र अधिकारभित्र बाँच्न चाहन्नँ। दुइटा छोराछोरीलाई आफ्नो जीवन आधार मानेर बाँच्नेछु। मेरा छोराछोरीको माया नै ठुलो हो र सम्पूर्ण छ। मलाई कसैको सहारा अब जरुरत छैन। मलाई छोडिदिनुस्। मलाई मुक्ति दिनुस्” (श्रेष्ठ, २०६५, पृ. १९)। यस उद्धरणमा पुरुषको सहाराविना पनि नारीहरू आफ्नै क्षमता

र पौरखले बाँच्न सक्छन् भन्ने कुरा अभिव्यक्त भएको छ। नारीहरू दुर्बल हुन्छन्, उनीहरूलाई सामाजिक, आर्थिक वा सांस्कृतिक भूमिकामा पुरुषको सहायता अपरिहार्य छ र पुरुषको सहायताविना नारीहरू जीवन चलाउन सक्दैनन् भन्ने परम्परागत मान्यताका विरुद्ध यस कथामा ममताको नारीवादी विद्रोह चेतना प्रस्तुत भएको पाइन्छ। यससँगै नारीले स्वतन्त्र ढङ्गले निर्णय लिने र जीवनयापन गर्ने अधिकारमा पुरुष बाधक बन्नुहुँदैन भन्ने विचार पनि यसमा अभिव्यक्त भएको छ।

५. निष्कर्ष

‘मातृत्व’ कथामा सङ्केन्द्रणको प्रयोग गर्ने क्रममा समाख्याताले आफैलाई दृष्टिविन्दु वा सङ्केन्द्रक बनाई सूचनालाई सम्प्रेषण गर्ने आन्तरिक सङ्केन्द्रण विधि अंगालिएको छ। सूचनालाई विश्वसनीय र व्यवस्थित ढङ्गले प्रस्तुत गर्न सङ्केन्द्रकको दृष्टिविन्दुलाई तीक्ष्ण बनाइएको छ। यस कथाको सङ्केन्द्रक कथासंसारभित्रै भोक्ता ‘म’ का रूपमा रहेको समाख्याता हो। उसले कथाको कार्यात्मक तहमा उपस्थित भएर समाख्यानात्मक सूचनालाई आफ्नै दृष्टिविन्दुमा सीमित पारी आफैले चाल पाएका आधारमा आफ्नै संज्ञानबाट सम्प्रेषण गरेको छ। समाख्यानात्मक सूचनाको छनौट र प्रतिबन्धको अधिकार पनि उसमै सीमित छ। यसरी हेर्दा पात्र सङ्केन्द्रकमार्फत आफ्नै संज्ञान वा अनुभवका आधारमा समाख्यानात्मक सूचनालाई पाठकका मस्तिष्कसम्म सार्ने प्रविधिको प्रयोग यस कथामा भएको छ। यसमा सङ्केन्द्रकमार्फत सङ्केन्द्रित विषयका रूपमा एकल महिलाहरूको सामाजिक अवस्था र उनीहरूको जीवन भोगाइलाई प्रस्तुत गरिएको छ। यस क्रममा ‘म’ पात्र ममताको द्वन्द्वग्रस्त मनस्थिति तथा नारीसंवेदना सङ्केन्द्रित छ र यसलाई अभिमुख गर्ने सन्दर्भमा यस कथामा मनोवैज्ञानिक आयामअन्तर्गत संज्ञानात्मक र भावनात्मक दुवै पक्षको समुचित प्रयोग गरिएको छ। यस कथामा सङ्केन्द्रण प्रविधिमार्फत नारीप्रतिको सम्मानभाव, पितृसत्ता एवम् परम्परागत सङ्कीर्ण समाजप्रति आलोचना तथा नारीवादी सचेतनाजस्ता विचारलाई सङ्केन्द्रण गरी

दृष्टिविन्दुलाई सामाजिक समस्यामा केन्द्रित गरिएको छ । सङ्केन्द्रकले आफ्ना बाह्यान्तरिक समस्यालाई गहिराईबाट अभिमुखीकरण गरेकाले यसबाट उसप्रतिको पाठकीय सहानुभूति र कथाप्रतिको आकर्षण बढेको छ । प्रस्तुत कथामा समाख्याता अन्य पात्रसँगै रहेका कारण पात्र र समाख्याताका बिच समाख्यानात्मक दूरी कम छ । स्वगत कथन, प्रत्यक्ष कथन तथा पात्रका बिच संवाद हुनाले समाख्याता वा सङ्केन्द्रक र कथाका बिचको दूरी कम छ । यसले पाठक र सम्बोधितलाई सङ्केन्द्रित विषय र समग्र कथाप्रति आकर्षण गरेको छ । सूचनालाई व्यवस्थित एवम् विश्वसनीय ढङ्गबाट पाठकका मस्तिष्कसम्म सारिएकाले र यसबाट कथा कलात्मक बनेकाले यस कथामा सङ्केन्द्रणको समुचित प्रयोग भएको छ ।

सन्दर्भ सामग्रीसूची

- शर्मा, मोहनराज र लुइटेल्, खगेन्द्रप्रसाद (२०६१), *पूर्वीय र पश्चात्य समालोचना सिद्धान्त, दोस्रो संस्क.*, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- श्रेष्ठ, भारीरथी (२०६५), 'मातृत्व', *नेपाली कथा भाग ३, चौथो संस्क.*, सम्पा. ऋषिराज बराल र कृष्णप्रसाद घिमिरे, काठमाडौं : साझा प्रकाशन ।
- Bal, M. (1983). "The Narrating and the Focalizing : A Theory of the Agents in Narrative." *Style* 17.2: 234-269.
- Bal, M. (1985). *Narratology : Introduction to the Theory of Narrative*, Trans. Christine van Boheemen. Toronto: U of Toronto P.
- Bal, M. (1997). *Narratology : Introduction to the Theory of Narrative*. second ed. Trans. Christine van Boheemen. Toronto : U of Toronto P.
- Fludernik, M. (2009). *An Introduction to Narratology*. New York : Routledge.
- Genette, G. (1980 [1972]). *Narrative Discourse*. Trans. Jane E. Lewin. Oxford : Blackwell.
- Genette, G. (1988 [1983]). *Narrative Discourse Revisited*. Trans. Jane E. Lewin. Ithaca : Cornell UP.

Jahn, M. (2017). *Narratology : A guide to the Theory of Narrative*, English Department, University of Cologne. <http://WWW.uni-koeln.de/~ameo/pppn.htm>.

Rimmon-Kenan, Shlomith (1983). *Narrative Fiction : Contemporary Poetics*. London: Methuen.